

نماز در آیین یهود

حسین سلیمانی*

مهدی قاسمی**

خدای خالقتان را دوست بدارید

و او را با تمام قلبتان پرستش و بندگی نمایید. (تثنیه ۱: ۱۳)

چکیده

نماز در آیین یهود، جزء ارکان اساسی دین به شمار می‌آید. خاستگاه و ریشه تشریح نماز در یهودیت، «قربانی»‌هایی است که خود از شعائر بزرگ یهودیت بوده، در کتاب مقدس عبری به مناسبت‌های گوناگون از آن یاد شده است. نماز در ایام پس از تخریب معبد سلیمان و به سبب فاصله‌گیری جامعه ایمانی از معبد، با مساعی ربی‌ها و به همت مجمع کبیر سامان یافت. در این پژوهش، پس از تبیین مفهوم و نحوه تشریح نماز، مقدمات و سپس ارکان اصلی و مؤخرات آن بررسی شده است. ضرورت این اثر، پرداختن به مقولات مشترک ادیان ابراهیمی و از آن جمله نماز است. نماز، پل ارتباطی جوامع ایمانی فرض شده است؛ پلی که رهروانش فراوان، و پیمودنش در اوقاتی از صبح و شام، فریضه است. نگارنده بر آن است که پرداختن به این روزانه پرتکرار، راه‌کاری اساسی در همدلی جامعه مؤمنان، و بستری ره‌گشا و مناسب برای گفت‌وگوی بین‌الادیانی در برابر جبهه کفر و الحاد است.

کلیدواژه‌ها: نماز، قربانی، دعا، رساله براخوت، تفیلا، شِموئِه عِسرِه.

* مربی گروه ادیان ابراهیمی، دانشگاه ادیان و مذاهب ho_soleimani@yahoo.com
** کارشناسی ارشد ادیان ابراهیمی، دانشگاه ادیان و مذاهب (نویسنده مسئول) mahdiqasemi53@gmail.com
[تاریخ دریافت: ۹۲/۶/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۰/۴]

مقدمه

در آموزه‌های الاهیاتی یهود، «هدف خلقت همانا پرستش خداوند از طریق اطاعت و انجام دادن شریعت و رعایت تقوا و پاکی است تا بشر کامل‌تر شود و بیشتر شبیه خدا شود» (Jacobs, 1973: 183). در یهودیت، گرچه «عبادت، محدود به نماز نیست و طیف وسیعی از تجربه‌های دینی مانند قرائت تورات، رعایت احکام و فرایض و همچنین رفتار اخلاقی انسان و شکل‌گیری شخصیت او را دربرمی‌گیرد، اما با این حال، نماز قطعاً مهم‌ترین جنبه عبادت الاهی به شمار می‌رود» (Ibid.: 187).

علمای یهود، عبادت، پرستش و بندگی از طریق قلب را همان دعا و نماز (Tefillah) به درگاه خالق تعبیر کرده‌اند (حمای لاله‌زار، ۱۳۸۲: ۵۶)؛ همچنان‌که در تورات نیز تأکید شده که: «خدای خالفتان را دوست بدارید و او را با تمام قلبتان پرستش و بندگی نمایید» (تثنیه، ۱۱: ۱۳).

تا حدود ۲۰۰۰ سال پیش، اساس عبادت یهود را مراسم تقدیم قربانی‌ها تشکیل می‌داد و دعای لفظی در کنار آن قرار می‌گرفت. پژوهش‌گران معتقدند همزمان با خرابی معبد سلیمان و پس از تشکیل کنیسه، اجتماعات مذهبی و بدون سازمان وجود داشته است. دلیل آن وجود برخی دعاهایی است که همراه با مراسم قربانی یا بدون آن خوانده می‌شده است. برخی دیگر معتقدند پیش از خرابی معبد در زمان یوشع و به دنبال خواندن کتاب مقدس در حضور مردم، رسم خواندن تورات بدون مراسم قربانی، اندک‌اندک در روستاهای دوردست شکل گرفت و این تحول سرآغاز جانشین شدن نیایش بیانی به جای نیایش قربانی است (دقیان، ۱۳۷۹: ۱۰۴).

تاریخ نیایش یهود و مسیر تکاملی آن و همچنین احکام و قوانین و جزئیات مربوط به سروده‌های مذهبی، دعاها و نمازهای یهود بسیار گسترده است و این مقاله تنها به معرفی آیین نماز می‌پردازد.

نماز در آیین یهود، وسیله ارتباطی محکمی بین انسان و خداست. در این رابطه، انسان خود را بی‌نهایت کوچکی می‌داند که در مقابل نیرویی بی‌نهایت بزرگ، به مدح و ستایش و در یک کلام به گفت‌وگو می‌پردازد. انسان به وسیله نماز، خواسته‌های خود را با خدا مطرح می‌کند؛ به گونه‌ای که نقطه امید و اجابت نیازهای مادی و معنوی‌اش فقط خداست. دعا کردن، تکلیف کردن بر خدا نیست؛ بلکه برعکس، تکلیف کردن بر خود

بنده است. به عبارت دیگر، «خدا از ما می‌خواهد که او را عبادت کنیم؛ اما نه به خاطر صرف عمل عبادت؛ بلکه اثر عبادت در شکل‌گیری شخصیت انسان، مورد ملاحظه است» (Jacobs, 1973: 183). جنبه دیگر نماز، مربوط به شکرگزاری از خداوند است که این، بزرگ‌ترین نشانه آگاهی انسان به شمار می‌آید. این جنبه از نیایش، نشانه آگاهی انسان از ارزش‌های خویش و نیز همه نعمت‌ها و موهبت‌هایی است که خدا بدو بخشیده است.

در اهمیت نماز، تلمود چنین می‌گوید:

ایمان به عالی‌ترین وجه، هنگام دعا کردن و نماز خواندن جلوه‌گر می‌شود. زیرا آن کس که به خدا علاقه و صمیمانه ایمان دارد، به حضور پروردگار دعا می‌کند و حاجات خود را از او می‌خواهد. دعا کردن و نماز خواندن تنها برای رفع حاجات نیست. دعا و نماز در حقیقت، عبارت است از رابطه‌ای صمیمانه بین آفریدگار و آفریده، که انسان به وسیله آن، از اعماق قلب با خالق خویش سخن می‌گوید. از این‌رو، دعا و نماز هم به درگاه خداوند مقبول و خوشایند است و هم به انسان کمک می‌کند تا غم از دل بزدايد و بار روح را سبک‌تر سازد. گفته شده که خداوند، مشتاق شنیدن دعا و نماز عادلان و نیکوکاران است و حتی دعا و نماز نیکوکاران به پارو تشبیه شده است (یواموت، ۶۴ الف). کلمه *عِتر* (Eter) به معنای پارو است و همان حروف *عِتر*، ریشه فعل دعا کردن و نماز خواندن را دارد. بنابراین، همان‌طور که پارو، محصول را زیر و رو کرده و آن را از جایی به جای دیگر منتقل می‌سازد، به همان ترتیب، دعا و نماز عادلان و نیکوکاران، خشم و غضب خداوند را به رحمت مبدل می‌کند (کهن، ۱۳۸۲ الف: ۱۰۰).

۱. کلیات نماز

۱.۱. نماز در لغت و اصطلاح

نماز (و دعا) در لغت عبری، تفیلا (Tefillah) نامیده می‌شود (Encyclopaedia Judaica, vol 2 (Amidah) 2006: 72) (گواهی، ۱۳۸۲: ۸۰). واژه «tefillah» برگرفته از ریشه «palal» یا به معنای قضاوت و شفاعت کردن است و یا ممکن است به معنای وارد کردن زخم بر بدن

باشد. اگر این چنین باشد، این مربوط می‌شود به دوران‌های بی‌دینی پیش از کتاب مقدس که پرستش‌کنندگان به بدنشان زخمی عمیق وارد می‌کردند (Jacobs, 1973: 187). به تعبیر جوداییکا، اسامی دیگر نماز در یهود، شِموئه عسره (Shmoneh Esreh) به خاطر دربرداشتن شماری ادعیه و نیز تفیلات لَحَش (Tefillat Lahash) به خاطر وجوب سکوت در هنگام اقامه نماز و دعا است (Encyclopaedia Judaica, vol 2 (Amidah) 2006: 72). تفیلا در اصطلاح، دعای اصلی نماز یهود است که نسخه استاندارد شامل ۱۸ (و بعدها ۱۹) دعای خیر و شکر نعمت است و در صبح‌گاه و ظهر و شام‌گاه خوانده می‌شود (Encyclopaedia Judaica, vol 3 (Berakhot), 2006: 400). قاموس کتاب مقدس نیز اصطلاح نماز را این‌گونه تعریف می‌کند:

دعا یا نماز، چه انفرادی و چه جماعتاً، همواره از جمله واجبات دینی بنی‌نوع بشر بوده و هست، و معنای آن گفت‌وگو کردن و تکلم با حضرت اقدس الهی است که حضرتش را محض برکات و مراحم شکر نموده، مایحتاج خودمان را از جنابش درخواست نماییم (هاکس، ۱۳۸۳: ۳۸۳).

۲.۱. تشریح نماز

نماز در آیین یهود، بنا بر الگوی آیین قربانی معبد، تشریح شده است (هینلز، ۱۳۸۶: ۶۴۰). در دوره معبد دوم و به سبب دوری یهودیان از معبد (بیت‌المقدس)، ضرورت وجود یک نسخه رسمی از دعاها بیش از پیش آشکارتر شد. بیشتر کسانی که از اسارت بابلی بازگشته بودند، در خصوص زبان عبری و مفاهیم بنیادین یهودیت کم‌اطلاع بودند و هر گاه عزم دعا می‌کردند، نه زبان دعا را می‌شناختند و نه از محتوای آن چیزی سر درمی‌آوردند. بر این اساس، مجمع کبیر (Keneset Gedolah) تصمیم گرفت دعای مشخصی را که بازتاب آمال و آرزوهای قوم یهود باشد، تألیف کند. این ادعیه به شِموئه عسره به معنای برکات هجده‌گانه و یا فقط به تفیلا (دعا) معروف است و از زمانی که نگارش شد، بخش اصلی تمام کتاب‌های دعای یهود را تشکیل داد. این دعا اوقات معینی داشت که براساس زمان‌های برگزاری عمومی قربانی در معبد تعیین شده بود (اشتاین‌سالتر، ۱۳۸۴: ۱۵۶-۱۵۷). بنابراین، شِموئه عسره به عنوان پایه اصلی نماز یهودی تا زمان حاضر، مانند دعاها و آداب مختلف دیگر، در اصل، ساخته مجمع کبیر است (همان: ۳۹).

مبنای تدوین آداب نماز، تلمود است که شرح دامنه‌دار می‌شنا است. می‌شنا به شش بخش (سِداریم Sedarim) زیر تقسیم شده است:

زراعیم (Zeraiim: بذرها)، مَوَعِد (Moed: عیدها)، ناشیم (Nashim: زنان)، نزاقین (Nezighin: خسارات)، قُدَاشیم (Ghodashim: مقدسات) و هاروث (Teharoth: پاکی‌ها).

احکام نماز در سِدرِ زراعیم بیان شده که شامل ۷۴ فصل است و به ۱۱ رساله تقسیم می‌شود. یکی از این رساله‌ها، رساله براخوت (Berakhot) است که حاوی ادعیه و نمازهای یومیه یهود است (همان: ۱۳۹-۱۴۲؛ هینلز، ۱۳۸۶: ۱۹۹).^۱

اساساً «تمرکز براخوت بر سه مقوله است: ۱. دعای شِمَعِ یسرائیل (تثنیه، ۶: ۴-۹)؛ ۲. مراسم نماز؛ ۳. {سپاس} نعمت‌های گوناگون در حوادث و اتفاقات، به ویژه در بهره‌بردن از لذت‌های معنوی و سایر لذات مادی. ساختار و متن نماز، از همان آغاز مسلم فرض شده است و حکما سازمان نماز را به شیوه کتاب مقدس در زمان‌های یادشده ثابت در برنامه روزانه قربانی مرتبط می‌کنند» (Encyclopaedia Judaica, vol 3 (Berakhot), 2006: 399).

پیش از ورود به ارکان نماز، بهتر است ابتدا در مقام اجرای این فریضه، از مقدمات آن آغاز کنیم.

۲. مقدمات نماز

۲.۱. طهارت

احکام طهارت و نجاست شرعی، ذیل عنوان عام قوانین بهداشتی مورد تأکید یهودیت است. «بخش کاملی از می‌شنا (در سدر طهاروث (Teharuth)) به این احکام اختصاص دارد و حتی بیش از احکام قربانی، بحث مستقلاً را تشکیل می‌دهد که شاید پیچیده‌ترین بخش تلمود نیز باشد» (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۲۸۱). کتاب مقدس عبری نیز اشاراتی درباره پاکیزگی شرعی دارد؛ برای مثال، در سفر لاویان آمده که جان‌های خود را پلید و مکروه مسازید (لاویان، ۲۰: ۲۵). در تلمود است که «آدمی باید هر روز صورت و دست‌ها و پاهای خود را به خاطر احترام به خدا بشوید» (شبات، ۵۰ب).

بنا به گفته تورات، غسل ارتماسی (Immersion) در چشمه یا منبع دیگری از آب به نام میقوه مییم (Mikvehmayim) انجام می‌شود. میقوه در یهودیت، به مکانی اطلاق

می‌شود که آب کافی برای تأمین مقاصد طهارت داشته باشد و یکی از کاربردهای این مکان برای مردان، طهارت پیش از نماز است (همان: ۲۸۴).
 آبراهام کهن در این باره به نقل از حکیمی که گفته: «پاکی بدن، سبب طهارت روح می‌شود» (عوودازارا، ۲۰ب) می‌نویسد:

مقصود از پاکی بدن که بدان اشاره شد، پاکی درونی است نه برونی، و آن به معنای تخلیه مرتب امعاء و مثانه است. ... بدون تخلیه امعاء و مثانه انسان نخواهد توانست فکر و حواس خود را برای نماز به حضور خداوند جمع سازد. بدین جهت چنین تعلیم دادند: «هر که می‌خواهد یوغ ملکوت آسمانی (yoke of the kingship of Heaven) را به طور کامل بر گردن خود نهد، نخست باید امعاء و مثانه خود را تخلیه کند، سپس دست‌ها را بشوید، تغیلین (tefillin) بر بازو و سر بگذارد و آنگاه نماز بخواند (براخوت، ۱۴ب) (کهن، ۱۳۸۲الف: ۲۶۰).

۲.۲. مکان نمازگزار

کنیسه، نهاد عام یهودیت است که در خلال اسارت بابلی در قرن شش قبل از میلاد به وجود آمده است (هینلز، ۱۳۸۶: ۵۲۳). در آن هنگام نقش کنیسه به صورت محل اجتماع یهودیان بود. این الگو پس از تخریب دومین معبد در سال ۷۰ م. توسعه و تکامل یافت و در نتیجه به صورت مرکزی برای دعا و نیایش اهالی یک محل و خواندن اسفار و ... درآمد (همو، ۱۳۸۵: ۱/۱۰۰). امروزه کنیسه، جزء تفکیک دین جماعت‌محور یهودی است و حتی نزد برخی یهودیان متجدد نیز از جهت مرکزیت حیات دینی جایگاه برتری نسبت به خانه دارد.

نماز به دو صورت فرادا و نیز جماعت برگزار می‌شود. نماز در یهود، گرچه می‌تواند به صورت فرادا خوانده شود، اما در نوشته‌های ربی‌ها مدام بر اهمیت عبادت‌های عمومی و دسته‌جمعی در کنیسه تأکید شده است؛ آن‌سان که در تلمود سفارش شده، «دعا و نماز فقط در صورتی مورد اجابت قرار می‌گیرد که در کنیسه خوانده شود» (براخوت، ۶ الف) (کهن، ۱۳۸۲الف: ۱۰۳). به مناسبت بحث، لازم است با سازمان کنیسه، این نهاد مهم عبادی، بیشتر آشنا شویم.

از زمانی که الفاظ و زمان دعاها برای همیشه مشخص شد، نهاد مهم دیگری به نام کنیسه (بت هکنست Synagogue) تأسیس شد. از آنجایی که دعاها بر اساس نیازهای جمعی قوم یهود تنظیم شده بود، لذا مراسم دعاخوانی نیز به جماعت برگزار می‌شد. نماز جماعت با نصاب حضور حداقل ده مرد بالغ - بالای ۱۳ سال، که اصطلاحاً مینیان (Minyan) گفته می‌شود - برگزار می‌گردد. آنچه‌آن‌که در هلاخا (Halakha) حکم دین - شریعت) آمده، هر یهودی مذکر بالغی می‌تواند رهبری نمازها، قرائت تورا، و اجرای دیگر آیین‌های کنیسه را بر عهده گیرد. کنیسه، نهادی است که امور آن تماماً به افراد عادی غیرروحانی وابسته است و فقط اعطای برکات کاهنی^۲ است که لازم است به دست کوهن صورت گیرد. با این حال، در اغلب کنیسه‌های بزرگ، مسئولیت پیش‌نمازی با افراد تمام‌وقت تعلیم‌دیده به نام حزان (Chazan) است که از دوران گائون‌ها بدین‌کار مأمور بوده‌اند و ویژگی‌های خاصی دارند. مثلاً پیش‌نماز نمونه باید به دور از گناه، متواضع، معقول جماعت و برخوردار از صدای خوش باشد. با این حال، هلاخا تصریح دارد که دینداری و دانش حزان مهم‌تر از کیفیت صدای اوست (آنترمن، ۱۳۸۵: ۳۱۹-۳۲۰). از زمان نوسازی معبد و تشکیل نماز، سنت در پیش‌نماز، حفظ ادعیه نماز و ازبرخوانی و تکرار آن با صدای بلند^۳ بود تا افراد ناآشنا به الفاظ دعا نیز بتوانند پس از مبلغ تکرار کنند (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۶۱).

تمام متون دعا و نماز و توضیحاتش در کتابی به نام سیدور (Siddur) کتاب نماز^۴ جمع شده که به زبان عبری است و به یهودیان راست‌کیش توصیه شده که حتی اگر آن را حفظ باشند، از روی کتاب بخوانند چون تمرکزشان بیشتر است.

اجزای اصلی کنیسه

این اجزا عبارت‌اند از: صحن اصلی نمازگزاران (نشسته بر زمین یا صندلی)، پیش‌خوان و میز پیش‌نماز (تریبون)، گنجه (هخال Hekhal) که جایگاه قرارگیری اسفار تورات است، و سکوی جلوی هخال به نام دوخان (Bilocular) که محل اجرای برخی مراسم خاص کاهنان است. در هر کنیسه، گنجه و تریبون عموماً از بهترین چوب با تزیینات و حکاکی‌های زیبای قدیمی ساخته شده است.

کنیسه سنتی کاملاً تحت اداره مردان قرار داد و زن‌ها هیچ نقش عمومی‌ای، نظیر رهبری مناجات، قرائت از روی طومار تورات، موعظه و یا نشستن در کنار درب بخش اصلی ساختمان را ندارند. آنها معمولاً در بالکن مخصوص بانوان یا در طبقه پایین در پشت حائل (Mechitzah) یعنی یک تیغه و یا پاراوان می‌نشینند.

کنیسه‌های مختلف آداب خاصی دارند که بسته به جامعه میزبان و جماعت یهودی مرتبط با آن است. مثلاً یهودیان شرقی، کفش‌هایشان را پیش از ورود درمی‌آورند و گرداگرد کنیسه می‌نشینند؛ در حالی که بیشتر یهودیان غربی به ردیف، روی نیمکت و رو به اورشلیم می‌نشینند. «جوّ معبد‌های یهودیان مترقی و نیز کنیسه‌های راست‌کیش آلمان، رسمی است و آداب بسیاری دارد؛ اما نمازخانه‌های حاسیدی (اشتیبیل (Shtibl) - که بیشتر اشکنازی (Ashkenazi) ها^۵ بدان گرایش دارند - کاملاً غیررسمی و بی‌تکلف است» (آترمن، ۱۳۸۵: ۳۰۲). حتی جماعت‌های حاسیدی ترجیح می‌دهند در خلال نماز، تکان‌های شدید (شوکلینگ Shokeling) به خود دهند تا شوق به نمازخوانی تأمین شود (همان: ۲۵۸).

در کنیسه‌های اصلاحی و محافظه‌کار، جایگاه نشستن زن و مرد مشترک است. آنها همچنین عبادت‌کنندگان زن (صلیانیّت: زنان نمازخوان Tzalyanit) را به مراتب بیشتر از کنیسه‌های ارتدکس درگیر برنامه‌ها می‌کنند. در تعدادی از اجتماعات یهودی اصلاح‌گرا، زن‌ها به مقام خاخامی نیز نصب شده‌اند. بنابراین، به طور کلی زنان از انجام برخی قوانین معاف شده‌اند (فُداشیم، ۳۳ب)، گرچه این به معنای ممنوعیت نیست؛ چه اگر بخواهند می‌توانند بدان دستورها عمل کنند؛ ولی اجبار شرعی در میان نیست. مثلاً بر زنان لازم نیست صیصیت (Sisit/Tzitzit) بر دوش ببندازند یا تفیلین (tefillin)^۶ بر خود ببندند یا خواندن دعای شِمَع (Shema Yisrael) در صبح و شام بر آنها واجب نیست (هولم و بوکر، ۱۳۸۷: ۲۲۲).

از میان ویژگی‌هایی همچون استفاده از زبان‌های بومی در نماز، تغییر و تعدیل آیین نماز جمعی، تشکیل گروه‌های هم‌خوانی در کنیسه، استفاده از وسایل موسیقی به همراه سرودهای نیایشی نماز کنیسه و ...، برخی در کنیسه‌های راست‌کیشان نیز یافت می‌شود؛ اما معمولاً راست‌کیش‌ها اینها را تقلید از مسیحیان برمی‌شمردند و محکوم می‌کنند (آترمن، ۱۳۸۵: ۳۰۳-۳۰۴).

۳.۲. اوقات نماز

نماز طبق زمان‌های برگزاری مراسم عمومی قربانی در معبد سامان یافت؛^۷ مراسمی که یکی از ارکان مهم آن، خواندن دعای قربانی بود. یک دعا به هنگام طلوع فجر به عنوان قربانی صبح‌گاه (تامید شیل شَحَر (Tamidshelshahar)) که اینک برای اقامه نماز، اصطلاحاً تفیلائی شحریت نامیده شد و زمان مجاز برای اقامه آن، یک ساعت قبل از طلوع آفتاب تا حدود چهار ساعت پس از آن است.

دومین زمان قربانی، به وقت نیم‌روز، مینحا (Minhah) بود که اینک با نام تفیلائی مینحا از آن یاد می‌شود. زمان مجاز برای اقامه آن، نیم‌ساعت پس از ظهر شرعی تا دقایقی پس از غروب آفتاب است.

تفیلائی شامگاه (مَعْرَبُو/عَرَویت (Maariv/Arvit))، وقت سومی است که در زمره اوقات نمازهای رسمی یهود به شمار می‌آید. خواندن تفیلائی عرویت از غروب آفتاب تا قبل از سپیده‌دم روز بعد است. تفیلائی معربو، البته با زمان‌های قربانی یادشده رابطه مستقیمی ندارد و با وجود نزاع‌هایی در این باره، از دیرباز تاکنون به عنوان وقت سوم نماز پذیرفته شده است (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۵۷). در زمان دانیال، آن هنگام که در بابل در تبعید به سر می‌برد، رسم دعا بوده است، چنان‌که می‌خوانیم: وی «هر روز سه مرتبه زانو می‌زد ... و به پیشگاه خدایش دعا می‌کرد ... چنان‌که پیش از آن، عادت او بود» (دانیال، ۶: ۱۱ و ۱۴). داوود نیز تصریح می‌کند: «اما من نزد خدا فریاد می‌کنم و خداوند مرا نجات خواهد داد: شام‌گاهان و صبح و ظهر، شکایت و ناله می‌کنم و او آواز مرا خواهد شنید» (مزامیر، ۵۵: ۱۷-۱۸).

۴.۲. قبله و نیت

سنت یهودی که اورشلیم (Jerusalem)^۸ را مرکز عالم می‌داند (حزقیال، ۵: ۵، ۳۸: ۱۲)، از مؤمنان می‌خواهد تا به هنگام نماز، روی خود را به سوی شهر مقدس و معبد بگردانند (ماسون، ۱۳۸۵: ۶۶۰ و نک: هینلز، ۱۳۸۵: ۱/۱۰۱). در سفر پیدایش می‌خوانیم که باغ عدن در مشرق قرار گرفته است (۲: ۸) و سلیمان در هنگام بنای معبد در اورشلیم نیز موقعیت مشرق را مراعات کرد. همو برای تمام اسرائیلیانی که گمراه شدند دعا می‌کند که اگر اینان به سوی شهر برگزیده و خانه بناشده (معبد) رو کرده و دعا کنند، برای ایشان

طلب عفو دارم (اول پادشاهان، ۸: ۴۸). رؤیای حزقیال نیز به همین نحو ظاهر شد. حزقیال از دروازه‌ای که رو به مشرق باز می‌شد سخن می‌گوید و آنگاه می‌افزاید: «و اینک جلال خدای اسرائیل از طرف مشرق آمد» (حزقیال، ۱: ۴۳-۲). دانیال نبی به هنگام تبعید در بابل، برای دعا به بالاخانه خود می‌رفت (دانیال، ۶: ۱۱) که پنجره‌های آن به سمت اورشلیم، به سوی مشرق گشوده می‌شد (ماسون، ۱۳۸۵: ۲/۶۶۰). به همین مناسبت، جهت قبله یهودیان، شرق است و برای پیدا کردن این جهت، از قبله‌نمایی به نام «Mizrah» استفاده می‌شود (Encyclopaedia Judaica, vol 14 (Mizrah), 2006: 392).

و این چنین است که بنی‌اسرائیل همه روزه به هنگام نماز، روی به نقطه‌ای واحد می‌آورند؛ همچنان‌که اشعیا از قول خداوند گفت: «خانه من، به خانه عبادت برای تمامی قوم‌ها مسما خواهد شد» (اشعیا، ۵۶: ۷).

نماز در آیین یهود، باید از اعماق قلب برخیزد. خداوند در بیان ذکر شمع و برخی آداب نماز در تورات می‌فرماید: «و این سخنانی که من امروز تو را امر می‌فرمایم، بر دل تو باشد» (تثنیه، ۶: ۵). در مراثی ارمیا می‌خوانیم: «قلب خود را همراه با دست‌هایمان به سوی خدایی که در آسمان‌ها است برافرازیم» (ارمیا، ۳: ۴۱). یعنی نماز حقیقی بیش از تلفظ لبان است و ما نباید تنها دست‌هایمان را هنگام دعا و نماز به سوی خداوند بلند کنیم؛ بلکه باید قلب خود را نیز متوجه خالق جهان سازیم (کهن، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

بدین‌سان قبله برای تمرکز قلبی نمازگزار وضع شده است که کانون مرکزی توجه را مشخص می‌کند. در یهودیت، کاوانا (Kavana) یا تمرکز برای ادای نماز لازم است و از این‌رو، نیت را نیز می‌توان به طور ضمنی لازم برشمرد. این نقطه، در عالم یهودیت، معبد اورشلیم است و نمازگزار باید قلبش متوجه قدس‌القدس (Holy of Holies)^۹ آنجا گردد.

آیات زیر نیز نشانگر اهمیت نیت و قصد درونی نمازگزار است: «یهوه، خدای خود را دوست بدارید و او را به تمامی دل و به تمامی جان خود عبادت نمایید» (تثنیه، ۱۱: ۱۳) و «پس یهوه، خدای خود را به تمامی جان و تمامی قوت، محبت نما» (تثنیه، ۶: ۵). بنابراین، نباید به انجام مراسم ظاهری بسنده کرد.

۲.۵. پوشش نمازگزار

پوشش سر در هنگام نماز لازم است و آقایان در هنگام خواندن نماز، کلاه بر

سر می‌نهند و موهای خود را در این مراسم می‌پوشانند. در تمام کنیسه‌های ارتدکس و محافظه‌کار در طول اجرای برنامه، مردان یک کلاه یا شب‌کلاه بر سر می‌گذارند.

بعضی از یهودیان ارتدکس حتی در خانه یا سر کار نیز به نشانه احترام به خداوند که انسان همواره در محضر اوست، سر خود را می‌پوشانند. زن‌های ارتدکس متأهل همواره در کنیسه، سر خود را با کلاه یا شال یا روسری می‌پوشانند. بعضی از آنها حتی این پوشش را در مواقع دیگر نیز حفظ می‌کنند؛ اما در خیلی از اجتماعات اصلاح‌طلبانه به ویژه در ایالات متحده آمریکا، پوشاندن سر در کنیسه اجباری نیست (هینلز، ۱۳۸۵: ۱۰۲/۱). علاوه بر این، آقایان در نماز صبح (شَحَرِیت shacharit) از دو نماد دیگر به نام‌های صیصیت (Sisit/Tzitzit) و تفیلین (tefillin) استفاده می‌کنند. صیصیت، بالاپوشی است که در چهارگوشه آن بندهایی به روش خاص گره خورده است. حجیت این پوشش به اشاره سفر اعداد (۳۸: ۱۵) است:

(ای موسی!) بنی‌اسرائیل را خطاب کرده به ایشان بگو که برای خود بر گوشه‌های رخت خویش، در قرن‌های خود صیصیت بسازند و رشته لاجوردی بر هر گوشه صیصیت بگذارند.

اما افراد مذکر یهودی در خلال نماز باید بر بازوی چپ و سربند خویش تفیلین ببندند (هینلز، ۱۳۸۶: ۱۹۲) و بستن آن برای زنان واجب نیست (کهن، ۱۳۸۲الف: ۱۷۸). تفیلین، دو قطعه چرمی سیاه است که هر کدام، از یک جعبه کوچک چرمی با تسمه‌های چرمی بلند تشکیل شده است. در داخل هر یک از جعبه‌های کوچک، قطعه‌ای از پوست حیوانات حلال‌گوشت که روی آنها آیه‌های توحیدی تورات به خط عبری نوشته شده است جا دارد. این آیات عبارت‌اند از: خروج، ۱۳: ۱-۱۰؛ ۱۳: ۱۱-۱۶؛ و تثیبه، ۶: ۴-۹؛ ۱۱: ۱۳-۲۱.

یهودیان در تمام نمازهای صبح‌گاهی سال به جز روزهای شنبه و اعیاد مذهبی مصرح در کتاب مقدس، یکی از این قطعات را روی پیشانی و بین دو چشم در مرز رستنگاه موهای سر قرار می‌دهند و قطعه دوم را نیز روی ماهیچه بازوی چپ و مقابل قلب می‌بندند (تثیبه، ۶: ۸) (Encyclopaedia Judaica, vol 19 (Tefillin), 2006: 578).

تسمه چرمی تفیلین سر، به صورت آویخته باقی می‌ماند؛ ولی تسمه‌های تفیلین دست، دور بازو و ساعد و کف دست و انگشتان دست چپ پیچیده می‌شود و تا پایان نماز روی سر و بازو باقی می‌ماند. پوست چرم و تسمه باید از حیوانات پاک تهیه گردد (سنهدرین، ۴۸ب). «وظیفه بستن تفیلین برای پسران، از سیزده سال و یک روز شروع می‌شود» (کهن، ۱۳۸۲الف: ۱۸۱؛ هینلز، ۱۳۸۵: ۹۷/۱).

و در این سن است که پسر یهودی از نظر اجرای مراسم مذهبی، کبیر شناخته می‌شود. «هر پدر یا مادر یهودی موظف است به محض اینکه پسرش به این سن رسید، برای او تفیلین تهیه نماید و او را موظف کند که هر روز این عمل واجب را انجام دهد. دختر یهودی در سن ۱۲ سال مکلف شناخته می‌شود» (کهن، ۱۳۸۲الف: ۱۸۰). گفتنی است، تفیلین به مثابه مقدمه‌ای بر نماز، جزء ضروریات است و کسب مهارت در بستن آن، نیاز به آموزش و تمرین دارد. بنابراین، «طرز بستن تفیلین، معمولاً چند هفته قبل از سن تکلیف و بلوغ شرعی، {نزد یک روحانی} تمرین می‌شود» (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 19, (Tefillin), 2006: 580).

در روزهای شنبه و اعیاد، هنگام نماز صبح از تفیلین استفاده نمی‌شود و فقط صیصیت را می‌پوشند. اگر کسی نتوانست در نماز صبح، تفیلین ببندد باید در نماز عصر این کار را انجام دهد. به عبارت دیگر، هر فرد یهودی باید هر روز یک بار تفیلین را ببندد و دعای مربوط به آن را بخواند.

۲.۶. هیئت نمازگزار

معمولی‌ترین وضعیت در نماز یهودی، حالت ایستاده (عمیدا Amidah) و رو به اورشلیم است (آترمن، ۱۳۸۵: ۲۵۶). البته به تمام دعای شیمونه عسره (Shmoneh Esreh) از آنجا که باید در حالت ایستاده خوانده شود، نیز عمیدا گفته می‌شود. (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 2 (Amidah) 2006: 72) نحمیا می‌گوید: «اسرائیلیانی که گرد هم آمده‌اند، ایستادند و به گناهان خود اعتراف کردند» (نحمیا، ۹: ۱-۲). در اول پادشاهان نیز می‌خوانیم: «تمامی جماعت اسرائیل بایستادند تا در دعای سلیمان شرکت کنند» (اول پادشاهان، ۸: ۱۴).

بخش اصلی نماز، یعنی شِموٰنه عِسرِه، به صورت ایستاده با چهار بار تعظیم در مقاطع خاص آن ادا می‌شود، اما سایر بخش‌ها عموماً به صورت نشسته خوانده می‌شوند. در کتاب مقدس، حالت‌های دیگری نیز برای دعا و نماز تصویر شده است؛ از جمله: زانو زدن که برگرفته از قسم خداوند است:

ای جمیع کرانه‌های زمین! به من توجه نمایند و نجات یابید؛ زیرا من خدا هستم و دیگری نیست. به ذات خود قسم می‌خورم و این کلام به عدالت از دهان من صادر گشته، برنخواهد گشت که هر زانو پیش من خم خواهد شد و هر زبان به من قسم خواهد خورد (اشعیا، ۴۵: ۲۲-۲۳).

سلیمان (اول پادشاهان، ۸: ۵۴؛ دوم پادشاهان، ۶: ۱۳ و ۹: ۵) و دانیال نبی نیز به همین حالت اشاره داشته‌اند. مثلاً در کتاب دانیال می‌خوانیم: «دانیال نبی هر روز سه مرتبه، زانو می‌زد و نماز می‌خواند» (دانیال، ۶: ۱۱).

از دیگر حالات، می‌توان به سجده بر صورت (خروج، ۳۴: ۸ و مزامیر، ۲۹: ۲)، بلندکردن دست‌ها به سوی آسمان (اول پادشاهان، ۸: ۲۳ و اشعیا، ۱: ۱۵) و احتمالاً قراردادن چهره میان زانوان (اول پادشاهان، ۱۸: ۴۲) نیز اشاره کرد (Jacobs, 1973: 191).

۷.۲. مینیان

مینیان (عدد یا حد نصاب minyan)، نصاب معادل ده مرد بالغ را می‌گویند که حضورشان برای برگزاری نماز جماعت لازم است (آنترمن، ۱۳۸۵: ۲۵۶). تلمود در اهمیت و ترغیب مؤمنان به تشکیل نماز جماعت چنین می‌گوید: «دعا و نماز فقط در صورتی مورد اجابت قرار می‌گیرد که در کنیسه خوانده شود» (براخوت، ۶ الف). در همین رساله می‌خوانیم: «هنگامی که ذات قدوس متبارک در کنیسه حضور می‌یابد و در آنجا دست‌کم ده نفر را که حضورشان برای برگزاری نماز جماعت لازم است نمی‌یابد، بی‌درنگ خشمگین می‌شود. چنان‌که گفته شده: چرا وقتی آدم کسی (در آنجا) یافت نمی‌شد؟ (چرا وقتی) صدا زدم، کسی نبود که پاسخ دهد؟» (اشعیا، ۵۰: ۲) (براخوت، ۶ ب).

۳. ارکان و اقسام نماز

۳.۱. ارکان نماز

رکن اساسی نماز در یهودیت، ذکر دعای برکات هجده‌گانه (ShemonehEsreh)^{۱۰} است که خود دربردارنده سه بخش زیر است:

ستایش خداوند؛ شامل ستایش ایمان اجداد مانند ابراهیم، اسحاق و یعقوب (پدران: آوت Avot)؛ قدرت خدا در امر رستاخیز مردگان (گوروت: قدرت Gevurot)؛ و در تسبیح و حمد و قداست او (قدوشا Kedushah)؛ (سه براخا یا برکت آغازین)؛

۱. دعا؛ برای دانش، توبه، عفو گناهان، نجات، زمین پربرکت، شفای بیماران، گردآوری پراکنده‌گان یهود، قضاوت عادلانه، کیفر بدکاران، پاداش پرهیزکاران، بازسازی اورشلیم، بازگشت حاکمیت خاندان داوود، و تقاضای برآورده شدن تمامی این حاجات: (دوازده براخا یا دوازده برکت میانی)؛

۲. دعا؛ استغاثه برای برپایی مجدد عبادت در معبد و بازگشت روح خدا (عبادت Avodah)؛ شکرگزاری برای زندگی و تمام آنچه خیر است (هوداا Hodaah)، و طلب صلح و آرامش در جهان (شالوم Shalom): (سه براخا یا برکت پایانی) (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۵۶؛ آتترمن، ۱۳۸۵: ۲۵۵-۲۵۶).

۳.۲. اقسام نماز

۳.۲.۱. نمازهای عادی

این نمازها در ایام عادی هفته (شنبه‌شب تا بعدازظهر جمعه) خوانده می‌شود که به ترتیب عبارت‌اند از:

۱. صبح (شَحَرِیت shacharit) شامل بخش‌هایی اصلی مانند قرائت شِمع، با دعاهای برکت همراه آن، و سپس عمیدا با نوزده دعای برکت؛

۲. عصر (مینحا minchah قربانی عصر)^{۱۱} شامل یک مزمور، عمیدا و یک دعای کوتاه پایانی؛

۳. شام‌گاه (مَعْرِیو Maariv / عَرُویت Arvit) شامل شِمع و عمیدا و چند فقره اضافی (هینلز، ۱۳۸۶: ۶۴۰).

بنابراین، محور اصلی نماز همان شمونه عسره است؛ اما مقدمات و مؤخرات این سه تفیلا با هم متفاوت است. در متن شمونه عسره گاه به مناسبت‌های مختلف (اول ماه و اعیاد خاص یا روزهایی که در آن روزه گرفته می‌شود) ادعیه‌ای دیگر اضافه می‌شود. مقدمات و مؤخرات نماز صبح، طولانی‌تر از دیگر نوبت‌های نماز است؛ اما هر سه، از گزیده تورات، تلمود، مزامیر داوود و متون مربوط به نماز تشکیل شده‌اند.

خواندن نماز در هر سه نوبت بر مردان بالغ واجب است و خانم‌ها دست‌کم موظف به خواندن یک نوبت نماز هستند. در صورت نخواندن یک نوبت نماز، می‌توان آن را از طریق دو بار خواندن در نوبت بعدی جبران کرد. در روزهای دوشنبه و پنج‌شنبه پس از قرائت شمونه عسره، طومار دست‌نوشته تورات از جایگاه مخصوص خود در کنیسا خارج شده و بخش کوتاهی از فصل مربوط به آن هفته از روی آن قرائت می‌شود.

۳.۲.۲. نمازهای ویژه

الف. شَبَات

شَبَات (شنبه Sabbath)، یکی از روزهای مقدس بنی‌اسرائیل است و مراعات آن در مقررات تورات که در طور سینا به موسی داده شد، به عنوان ده فرمان درج شد (پیترز، ۱۳۸۴: ۳۴۴/۲). مفهوم شَبَات، بخشی بنیادین از یهودیت است و اهمیت آن، از ماجرای خلقت در سفر پیدایش گرفته شده که کارکردن در آن، ممنوع است.^{۱۲} این قطعه چندین بار در تورات آمده است و انبیا بارها به حفظ و ادای آن فرمان تذکر داده‌اند (همان: ۱۶۵/۲).

در شب و روز شنبه، متن شمونه عسره و مقدمات و مؤخرات نمازها تغییر می‌کند و عمدتاً به موضوع قداست روز شنبه اختصاص می‌یابد. همچنین صبح روز شنبه، علاوه بر نماز صبح (Shacharit)، یک نوبت نماز اضافی تحت عنوان موساف (اضافی Musaf) نیز خوانده می‌شود که یادآور قربانی اضافی است که در این مواقع (اعیاد، ایام تعطیلی و شنبه) در معبد پیش‌کش می‌شد (هینلز، ۱۳۸۶: ۶۴۰). موساف با آرام خواندن عمیدا شروع شده، سپس مجدداً جمعی خوانده می‌شود و بخش‌هایی از سفر اعداد در خصوص قربانی‌هایی که در هیکل بت همیدراش (محل تفسیر)^{۱۳} صورت می‌گرفت، قرائت می‌شود. صبح روز شنبه پس از نماز صبح، از طومار تورات، که «سِفِر تورا» نام دارد،

یک بخش کامل قرائت می‌شود. اسفار پنج‌گانه تورات، به پنجاه و چهار فصل تقسیم شده که هر فصل هفتگی آن به نام پاراشت هشاووع (Parashet ha-shavua) در هر هفته قرائت می‌شود؛ به طوری که در پایان یک سال، یک دوره قرائت آن کامل می‌گردد.

همچنین در نماز عصر روز شنبه نیز بخش کوتاهی از سفر تورا قرائت می‌شود. با غروب آفتاب روز شنبه، متن نماز شام‌گاه به شکل عادی و تنها با تغییراتی جزئی خوانده می‌شود.

ب. رُوش حُودِش (Rosh chodesh) عید اول ماه عبری)

یهودیان در روزهای اول ماه عبری، علاوه بر روزه، نمازهای توبه می‌گذارند. در نماز این عید، علاوه بر اضافه شدن بخش مخصوص در لحش، یک متن ویژه به نام هَلِل (تهلیل و سپاس مختصر از خداوند Half-Hallel) و قرائت بخش خاصی از سفر تورا و نماز موساف اضافه می‌شود.

ج. اعیاد سه‌گانه و اول سال نوی عبری

در سه موقع از سال به مناسبت اعیاد ویژه مذهبی، شکل مراسم مانند روز شنبه تغییر می‌کند و علاوه بر آنکه هَلِل نیز خوانده می‌شود، متن نمازها و قرائت تورات، تفاوت‌هایی متناسب با آن عید مذهبی پیدا می‌کند. این اعیاد عبارت‌اند از: پسح (Passover or pesahT) (خروج، ۱۲: ۱۶) و شاوووعوت (Shavuot) (لاویان، ۲۳) در بهار؛ سوکوت (Seukkot) (لاویان، ۲۳: ۲۴) در ابتدای پاییز، رُوش هَشانا (Rosh ha-shanah) در دو روز اول سال نوی عبری.

د. یوم کیپور

در دهمین روز از سال نوی عبری، روزه بزرگ یهودیان برای طلب بخشایش سالیانه واقع شده است که کیپور (Kippur) یا روزه کفار (Day of Atonement) نام دارد. یوم کیپور، جدی‌ترین روز سال یهودی است و کنیسه‌ها پُر از نیایش‌کنندگانی است که در روزهای دیگر سال دیده نمی‌شوند (هینلز، ۱۳۸۵: ۹۳/۱). در شب و روز این مناسبت نیز

کلیه نمازها و دعاها و مراسم، همانند مناسبت‌های شبات، تغییرات ویژه و متناسب با اهداف این روزه بزرگ پیدا می‌کنند. در این روز، چهار بار تفیلا خوانده می‌شود که شامل شحریت، موساف، مینحا و نییلا (Nyla)^{۱۴} است. نییلا پس از نماز مینحا و قبل از غروب آفتاب به مراسم این روز اضافه می‌شود. پس از هر نوبت از این تفیلاها یک بار سلیحوت (Selichot دعای بخشایش)^{۱۵} خوانده شده و دوباره (در شحریت و مینحا) سفر تورا قرائت می‌شود. تفیلا نییلا در آستانه غروب روز کیپور با شوق و تمرکز خاص خوانده می‌شود. پس از پایان مراسم، شوفار (Shofar)^{۱۶} نواخته شده، و تفیلا عرویت خروج از کیپور برگزار می‌گردد.

۴. مقدمات و مؤخرات نماز

طبق شرع یهود، هر گونه تغییر شکل در کلیات یا کلمات دعاها و تفیلاها ممنوع است؛ اما در بخش‌هایی از متن تفیلاها، افزوده‌دعاهایی جزء سنت است. دانشمندان تلمود به مرور زمان، هر کدام در عصر خود بر نماز و ادعیه‌های موجود دعاهایی افزودند. برای مثال، پییویم (اشعار مذهبی Piyutim) و استغاثه‌ها و برکت‌های گوناگونی با عنوان بیرخوت هنهین (Bitkothanehenin) اضافه شدند.

حکیمان میسنایی و تلمودی به تبیین مفهوم الفاظ این برکت‌ها پرداختند و برکت‌های جدیدی را برای همه انواع غذا تألیف کردند و به جست‌وجوی قواعدی پرداختند که این برکت‌ها را، از عمومی تا اختصاصی‌ترین مرتب کند (اشتاین سالتر، ۱۳۸۴: ۱۶۲). بخش پایانی مقاله، بیان ذکر برخی ادعیه است که در ابتدای نماز (قبل از عمیدا) و یا پس از آن، و در ایام خاص خوانده می‌شود. در زیر، به تفکیک، نمونه‌هایی ذکر می‌شود.

۴.۱. مقدمات

مهم‌ترین بخشی که در نمازهای صبح و شام‌گاه، پیش از عمیدا (شمنه عسره)، قرائت می‌شود، شِمَعْ بیسرائل (Shema Yisrael) است. شِمَعْ، گزیده‌ای از آیات تورات (تثنیه، ۶: ۴-۹ و ۱۱: ۱۳-۲۱؛ اعداد ۱۵: ۳۷-۴۱) است که با اقرار به ایمان یهودی آغاز می‌شود: «ای اسرائیل بشنو، یهوه، خدای ما، خدای واحد است» (تثنیه، ۶: ۴).

تعلیم و یادگرفت این آموزه، بر هر یهودی واجب است و «هر یهودی باید هر صبح و شام، [پیش از شِموئه عِسرَه] شِمَعْ ییسرائل را بخواند و به دیگران بیاموزد» (سلیمانی، ۱۳۸۴: ۱۲۲). در این قسمت، بر توحید، پاداش و مجازات الهی و توجه به احکام خداوند تأکید شده است. نیز از آنجایی که در یهودیت، اعتقادنامه رسمی وجود ندارد، «شِمَع» همچون شهادتی اعتقادی عمل می‌کند (آنترمن، ۱۳۸۵: ۲۵۷).

به لحاظ تاریخی، «این دعا در دوره معبد دوم، به مراسم رسمی نیایش اضافه شد»^{۱۷}... و خواندن آن معمولاً به مراسم نماز جماعت مربوط بود و به شیوه‌های مختلف، از حفظ خوانده می‌شد» (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۵۹). ادامه این دعا و نیایش، شامل دعای خیر، مزامیر، سرودها و گزیده‌هایی از کتاب مقدس است.

۲.۴. مؤخرات

از افزوده‌های مهم در نماز، دعای برکت قدوشا (Kedushah) است که قدوسیت خدا در آن ستایش می‌شود. این دعا شامل آیاتی از اشعیا، ۶: ۳؛ حزقیال نبی، ۳: ۱۲ و مزامیر، ۱۴۶: ۱۰ است که پس از تکرار عمیدا (شِموئه عِسرَه)، به وسیله پیش‌نماز جماعت با صدای بلند خوانده می‌شود (آنترمن، ۱۳۸۵: ۲۵۶).

در نماز یهود، نقاط خاصی جهت بیان درخواست‌های شخصی - حتی به زبان غیریهودی - پیش‌بینی شده است. غیر از موارد ذکرشده، خواندن نوبت‌های تفیلا به صورت اضافی عموماً منع شده است، مگر با رعایت احکامی ویژه. هرچند روشن است که دعا و نیایش در هر زمان و مکان از انسان پذیرفته می‌شود و این خارج از چارچوب تفیلا و دعا‌های مدوّن مذکور است.

غیر از نوبت‌های رسمی نماز، استفاده از نعمات جهان نیز مستلزم ادای دعای ویژه‌ای تحت عنوان بیرخوت هِنهِنین (Bitkhotanehenin)، یعنی دعا بر نعمات مورد استفاده، است. قبل از خوردن هر خوراکی یا نوشیدنی و حتی برای بوییدنی‌ها، پوشیدن لباس نو، و انجام فریضه‌ای که شرع آن را دستور داده، ادعیه‌ای وارد شده است. از جمله در فریضه نماز و در هنگام استفاده از صیصیت و تفیلین نیز دعای خاص آن موضوع خوانده می‌شود. مشاهده برخی پدیده‌های طبیعی مانند دیدن نخستین شکوفه‌های درختان، دیدن ماه نو (از هفتم تا چهاردهم ماه قمری)، بارش باران، رعد و

برق، رنگین کمان و حتی مشاهده زنان زیبا، یهودی را ملزم به ادای دعا و شکرانه می‌سازد (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۶۳). حتی وضعیت‌های غم‌انگیز (از دست دادن بستگان درجه اول یا زیارت قبور) دعا‌های خاص خود را دارند. رفتن به سفر یا بازگشت از آن، برخاستن از بستر بیماری یا آزادی از زندان و بسیاری از موارد دیگر، همگی دعا یا براخاهای مخصوصی دارند که با رعایت احکام معینی ادا می‌شوند.

در مورد خوراکی‌ها پس از استفاده نیز دعای شکرانه مخصوص خوانده می‌شود. موردی که تورات صریحاً به آن اشاره کرده است، دعای پس از صرف غذا (با نان) است که «بیرکت هم‌مازون» (شکرانه پس از صرف غذا) نام دارد. ارزش این دعا را حتی از نوبت‌های رسمی نماز نیز بالاتر دانسته‌اند. این دعا نیز همانند نماز، اگر به صورت جمعی (۳ نفر یا ۱۰ نفر مرد بالغ) ادا شود، شکل‌های کامل‌تری به خود می‌گیرد و در اعیاد و مناسبت‌های مذهبی (مانند نمازهای ویژه) بخش‌هایی به متن اصلی آن اضافه می‌شود.

زبان نمازهای سنتی به زبان عبری است؛ گرچه یهودیت اصلاح‌گرا نمازهای بسیاری را به زبان‌های محلی باب کرده است؛ زیرا بسیاری از جماعت‌های جدید قادر به فهم زبان عبری نیستند (هینلز، ۱۳۸۶: ۶۴۰).

نتیجه‌گیری

شعائر عبادی ادیان، به ویژه ادیان وحیانی، به جهات متعددی درخور بحث و مطالعه و تحقیق‌اند و غرض نگارنده از نگارش توصیفی این بحث، آشنایی جامعه ایمانی مسلمان با نمونه نماز در آیین یهود بود. نماز در یهود، به لحاظ تشریح گرچه ریشه در آیین قربانی به عنوان نیایش عملی دارد، اما تبدیل و تطور صورت گرفته در آن به نیایش کلامی در شکل نماز، حقیقتاً تبدیلی شگرف و معنادار بوده، درخور تحقیق بیشتر است. نماز در یهودیت، برگرفته از منبع سنت شفاهی یهود، یعنی تلمود، است و با مطالعه تطور تاریخی در نماز، درمی‌یابیم این نیایش عظیم، حاصل تلاش مریبان و محصول نیاز و تقاضای جامعه موحدان و مؤمنان یهود در دوران پس از اسارت بابلی شمرده می‌شود. به نظر می‌رسد تلاش آغازین مجمع کبیر و پسینیان در تدوین و پرداخت نماز، به معنای سیراب کردن روح تشنه مؤمن در وقت خاص عطش بوده است. این امر به

وسیله رصدکنندگان نیازهای معنوی، یعنی علما و متخصصان دینی باهوش، به خوبی پاسخ داده شد تا دین برپا بماند، جامعه دینی هویتش را بازیابد و مهم‌تر آنکه خداوند فراموش نشود.

به نظر می‌رسد نماز و نیز نیایش‌های مرتبط با آن (براخوت‌ها) در یهودیت، به لحاظ فقهاتی و کلامی آشنای جامعه فقها و دانشمندان اسلامی نیست و لازم است بزرگان این حوزه‌ها بیشتر بدان بپردازند. همچنین آیین پُر تکراری (صبح تا شب) همانند نماز، قطعاً در اولویت بحث و گفت‌وگو با سایر ادیان به ویژه یهود است و راه‌کاری اساسی در همدلی جامعه مؤمنان ادیان ابراهیمی محسوب می‌شود. بنابراین، نماز، بستری ره‌گشا و مناسب برای گفت‌وگوی بین‌الادیانی در برابر جبهه کفر و الحاد پیش‌رونده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. در برخی نسخه‌ها این رساله به سدر موعِد انتقال یافته است؛ اما از آنجایی که سدر زراعیم به نام سدر اِموْنا (Emanah) به معنای ایمان نیز آمده است، بنابراین، گفته شده که «چون انسان به حیات ابدی باور دارد، بذرافشانی می‌کند»؛ پس رساله براخوت در آغاز سدر زراعیم به درستی قرار گرفته است (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۴۰).
۲. دعاهایی برای برکت‌دهی به مردم از طریق کاهنان که سرانجام جزء نماز کنیسه نیز قرار گرفت (نک.: اعداد، ۶: ۲۲-۲۷).
۳. در دوره‌های میثنایی و تلمودی، افراد موجهی به نام شیلِیح صیبور (Sheliahtzibbur) جهت تکرار دعا با صدای بلند انتخاب می‌شدند. شرایط امامت در این مقام، دینداری و صالح بودن بود. رویه تکرار دعا گرچه امروزه لازم نیست، اما رواج دارد.
۴. برای اطلاعات بیشتر، نک: حمامی لاله‌زار، ۱۳۸۲.
۵. معمولاً یهودیان غربی که در قبال جماعت سفارادی (Sefaradi) یعنی یهودیان شرقی قرار دارند.
۶. توضیح بیشتر در بخش پوشش نمازگزار خواهد آمد.
۷. از دوران موسی، هر روز دو بار اجتماع مؤمنان همراه با گذراندن قربانی‌ها رسم بوده است: صبح و عصر (نک.: خروج، ۲۹: ۳۹-۴۰؛ اعداد ۲۸: ۴ و اول تواریخ ایام، ۲۳: ۳۰). توضیح درباره اضافه شدن وقت سوم، خواهد آمد.
۸. شهری مقدس و به معنای شهر صلح (پیدایش، ۱۴: ۱۸؛ مزامیر ۷۶: ۲) که سلیمان نبی هیکل، معبد و قصر سلطنت خود را در آنجا بنا کرد (نک.: دایره‌المعارف کتاب مقدس، ۱۳۸۰: ۷۶۶).
۹. محل نگهداری تابوت عهد.
۱۰. محتوای شموئه عسره، پس از فروپاشی معبد دوم نیز تغییر اساسی نکرد؛ گرچه لازم بود برکت‌های تجدید بنای معبد و احیای عبادت نیز یادآوری شود. اما تنها یک براخا به مجموع هجده براخا اضافه شد و این به خاطر اصلاحاتی بود که پس از تخریب معبد صورت گرفت. در زمان حاکمیت دولت

- رومی، فرقه‌های بدعت‌گذار گنوسی و مسیحی، چه به قصد دفاع از خودشان یا اذیت دیگران، در عقایدشان هم‌رنگ جماعت یهود می‌شدند و بدین وسیله با خبرچینی از برادران دینی، یهودیان را به حاکمان معرفی می‌کردند. بنابراین، حکمای سنهدرین در یوئه تصمیم گرفتند دعایی را که نفرین بدعت‌گذاران و خبرچینان بود، به شمونه عسره اضافه کنند. بنابراین، در واقع، اینک این ادعیه با آنکه از نوزده دعا تشکیل شده، اما نام سنتی آن همچنان حفظ شده است (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۶۰).
۱۱. لفظاً به معنای پیش‌کشی آرد گندم و جو.
۱۲. استراحت و ممنوعیت کار در شنبه یا اعیاد، اصطلاحاً شیووت (Shevut) گفته می‌شود.
۱۳. کنایس دو نوع هستند: بت هکنست (مکان تجمع) که همان کنیسه معروف است و برای نماز و دیگر آیین‌ها استفاده می‌شود؛ و بت همیقداش (محل تفسیر) که بخش فرعی کنیسه است و علاوه بر عبادات منظم، برای آموزش نیز به کار می‌رود (آنترمن، ۱۳۸۴: ۳۰۱).
۱۴. نعیلا آخرین تقیلائی کیپور، و به معنای «بسته‌شدن در» است که اشاره‌ای به پایان‌یافتن محکمه الاهی و بسته شدن دروازه‌های آن دارد.
۱۵. از حدود سی روز قبل از شروع سال نوی عبری تا حدود یک هفته پس از آن، رسم است که یهودیان در نیمه‌شب یا سحرگاهان و قبل از نماز شحریت، به صورت جمعی به خواندن متونی می‌پردازند که در آن به کرات به استغاثه و طلب بخشایش از خداوند پرداخته می‌شود. هرچند به طور شرعی این مراسم را می‌توان تا قبل از غروب نیز انجام داد، اما هدف اصلی آن بیدار شدن در شب و بهره‌مندی از حالات خاص شب‌بیداری و سحرخیزی است. این مراسم در شب‌های شنبه یا سال نو برگزار نمی‌شود.
۱۶. شاخ قوچ یا کرناپی که در سال نوی عبری نواخته می‌شود.
۱۷. برای چند نسل بعدی، ده فرمان نیز به شیمع اضافه شد؛ ولی چون بعضی فرقه‌های بدعت‌گذار مدعی شدند که همین چند آیه جوهره تورات را دربردارد و بقیه فرع بر اینها هستند، این رویه متوقف شد. حکیمان برای اثبات اینکه این آیات، که روزانه از حفظ خوانده می‌شوند، سمبل و نماد تورات نیستند، تصمیم گرفتند ده فرمان را از دعا حذف کنند (اشتاین سالتز، ۱۳۸۴: ۱۵۹).

منابع

- کتاب مقدس، ترجمه انجمن کتاب مقدس ایران.
- آنترمن، الن (۱۳۸۵). *باورها و آیین‌های یهودی*، ترجمه: رضا فرزین، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- اشتاین سالتز، آدین (۱۳۸۴). *سیری در تلمود*، ترجمه: باقر طالبی دارابی، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- پیتز، اف. ای. (۱۳۸۴). *یهودیت، مسیحیت و اسلام*، ترجمه: حسین توفیقی، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- حامی لاله‌زار، یونس (۱۳۸۲). *سیدور یشاریم (نیایش روزانه یهود، نماز یهودیان)*، چاپ اول، تهران: انجمن کلیمیان.

- دایره‌المعارف کتاب مقدس (۱۳۸۰). ترجمه: بهرام محمدیان و دیگران، چاپ اول، تهران: روز نو.
- دقیقیان، شیرین دخت (۱۳۷۹). *نردبانی به آسمان، نیایشگاه در تاریخ و فلسفه یهود*، چاپ اول، تهران: نشر ویدا.
- سلیمانی، حسین (۱۳۸۴). *عدالت کیفری در آیین یهود*، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- کهن، آبراهام (۱۳۸۲ الف). *گنجینه‌ای از تلمود*، ترجمه: امیرفریدون گرگانی، چاپ اول، تهران: اساطیر.
- کهن، آبراهام (۱۳۸۲ ب). *خدا، جهان، انسان و ماشیح در آموزه‌های یهود*، ترجمه: امیرفریدون گرگانی، تهران: انتشارات المعی.
- گواهی، عبدالرحیم (۱۳۸۲). *واژه‌نامه ادیان*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ماسون، دنیز (۱۳۸۵). *قرآن و کتاب مقدس*، ترجمه: فاطمه سادات تهامی، چاپ اول، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
- هاکس، جیمز (۱۳۸۳). *قاموس کتاب مقدس*، تهران: نشر اساطیر.
- هولم، جین؛ بوکر، جان (۱۳۸۷). *زن در ادیان بزرگ جهان*، ترجمه: علی غفاری، چاپ دوم، تهران: نشر بین‌الملل.
- هینلز، جان راسل (۱۳۸۵). *راهنمای ادیان زنده*، ترجمه: عبدالرحیم گواهی، چاپ اول، قم: بوستان کتاب.
- هینلز، جان راسل (۱۳۸۶). *فرهنگ ادیان جهان*، گروه مترجمان، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.

Jacobs, Louis (1973). *A Jewish Theology*, published by Darton Longman & Todd Ltd.

Keter Publishing house (2006). *Encyclopaedia Judaica*, Second Editin, Jerusalem